

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

เอกสารและตำราต่าง ๆ ที่กล่าวถึง การรำของผู้ประกอบพิธีไหว้ครูโยน-ละคร ไม่เคยมีผู้ใดได้บันทึกไว้โดยตรง แต่อย่างไรก็ตามสามารถศึกษาค้นคว้าในบางส่วนที่เกี่ยวข้องกันได้ จากเรื่อง “การไหว้ครูโยน - ละคร”

ด้วยเหตุที่วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นเรื่องการรำของผู้ประกอบพิธี ดังนั้นผู้วิจัยจะกล่าวถึงวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องต่าง ๆ อันเป็นที่มาของเรื่องทำรำของผู้ประกอบพิธี โดยแบ่งเป็น 4 ส่วน คือ

- ส่วนที่ 1   นิยามของคำว่า “ครู” และสัญลักษณ์ที่ใช้ในการไหว้ครู
- ส่วนที่ 2   ความสำคัญของเทพเจ้าในพิธีไหว้ครูโยน-ละคร
- ส่วนที่ 3   รูปแบบพิธีไหว้ครูโยน - ละคร (พิธีหลวง)
- ส่วนที่ 4   ประวัติผู้ประกอบพิธีไหว้ครูโยน-ละคร สายพิธีหลวง

เอกสารที่ใช้ในการศึกษามีดังต่อไปนี้

ส่วนที่ 1 นิยามของคำว่า “ครู” และสัญลักษณ์ที่ใช้ในการไหว้ครู

การไหว้ครูเป็นวัฒนธรรมของชาวไทยที่ยึดถือปฏิบัติสืบมาแต่โบราณกาล ชาวไทยได้รับการอบรมสั่งสอน ให้เป็นผู้ที่มีความกตัญญูรู้คุณ ต่อบุคคลที่ให้ความรู้หรือแม้แต่สิ่งของวัตถุต่าง ๆ ทั้งนี้เพราะเหตุว่าชาวไทยส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนา มีศาสนธรรมเป็นหลักประจำใจ พระพุทธศาสนามุ่งเน้นให้กระทำความดี ไม่เบียดเบียนเพื่อนมนุษย์และสัตว์ สอนให้รู้คุณหรือมีความกตัญญู

วัฒนธรรมไทยในส่วนที่เกี่ยวกับประเพณีไหว้ครูมีความสำคัญดังกล่าว จึงได้รับการสืบทอดในสถานศึกษาทุกระดับตั้งแต่อนุบาล ประถม มัธยม และอุดมศึกษา ในภาคแรกของการศึกษาทุกระดับจะมีกิจกรรมการประกอบพิธีไหว้ครู ซึ่งเป็นกิจกรรมที่เน้นให้เห็นความสำคัญและภาระหน้าที่ของครู อีกทั้งเป็นการปลูกฝังคุณธรรมทางด้านความกตัญญูที่ศิษย์พึงปฏิบัติต่อครู

ครู เป็นบุคคลสำคัญในการถ่ายทอดความรู้ หรือเป็นผู้ให้การศึกษา พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525¹ ได้ให้คำอธิบาย คำว่า “ครู” ไว้ว่า

คำว่าครู เป็นคำที่มีรากศัพท์มาจากภาษาบาลีและสันสกฤต จากคำว่า ครู (คะ-รุ) หรือคุรุ คำครู หรือคุรุ ในภาษาบาลีมีความหมายว่า หนัก สูง ส่วนในภาษาสันสกฤต มีความหมายว่า หนัก ใหญ่

คำว่า “ครู” เป็นคำที่แผลงเสียงให้ยาวขึ้นจากคำว่า คุรุ ตามรูปศัพท์ แปลว่า ผู้มีความหนักแน่น ผู้ควรแก่ศิษย์เคารพ และผู้สั่งสอน²

ครู เป็นคำที่มีความหมายยิ่งใหญ่ เป็นผู้ที่ต้องรับภาระหน้าที่ ที่หนักและใหญ่ หน้าที่นั้น คือ การอบรมสั่งสอน และหน้าที่ในการสร้างคนให้เป็นคนดีของสังคม

ครูที่กล่าวถึงนี้ หมายถึงผู้ที่ปฏิบัติหน้าที่ในการอบรมสั่งสอนศิษย์ ซึ่งหมายรวมถึงครู นาฏยศิลป์ อีกด้วย และครูนาฏยศิลป์ที่มีคุณสมบัติครบถ้วนตามขนบบัญญัติ สูงด้วยวัยวุฒิและคุณวุฒิ เป็นที่เคารพนับถือทั้งในหมู่ศิษย์และบุคคลทั่วไป จะได้รับการยกย่องให้เป็นผู้ประกอบพิธี ซึ่งกล่าวได้ว่า ผู้ประกอบพิธีอยู่ในฐานะของครู และเป็นครูที่ได้รับการยกย่องให้อยู่ในฐานะสูงสุดของครูนาฏยศิลป์ในขณะประกอบพิธีไหว้ครู

นายจ่านงค์ ทองประเสริฐ³ ราชบัณฑิตได้กล่าวถึง คุณธรรม 7 ประการ ของครู ที่กล่าวไว้ในหลักธรรมพระพุทธศาสนาว่า

¹ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พ.ศ.2525. (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, 2525), หน้า 168.

² เล่มเดียวกัน, หน้า 168.

³ นายจ่านงค์ ทองประเสริฐ, “การไหว้ครู,” ใน นิตยสารรายเดือน เอกลักษณ์ไทย ปีที่ 1 ฉบับที่ 5 พฤษภาคม 2520, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักเลขานุการรัฐมนตรี, 2520), หน้า 107-109.

ปิโย ครู ภาวนิโย วตฺตา จ วจฺนภฺขโม คมฺภีรญฺจ กถํ กตฺตา โน จฏฺฐาเน นิยุญฺชเย

1. ปิโย ครูจะต้องปฏิบัติตนให้เป็นที่รักที่นิยมนับถือของศิษย์
2. ครู ครูจะต้องเป็นผู้ที่หนัก คือ หนักในวิชาความรู้
3. ภาวนิโย ครูจะต้องอบรมตนให้เป็นคนทันสมัย ต้องสร้างชื่อเสียงให้เป็นที่เคารพยกย่องของคนทั่วไปและศิษย์
4. วตฺตา จ ครูจะต้องเป็นคนช่างพูด ช่างเจรจา รู้จักพูดอธิบายให้ศิษย์เข้าใจและสนุกสนานในการเรียน
5. วจฺนภฺขโม ครูจะต้องมีความอดทนต่อถ้อยคำของศิษย์ รู้จักให้อภัย
6. คมฺภีรญฺจ กถํ กตฺตา ครูจะต้องมีความสามารถสอนแม้แต่เรื่องยาก ๆ ให้ศิษย์เข้าใจได้
7. โน จฏฺฐาเน นิยุญฺชเย ครูจะต้องไม่ชักนำศิษย์ไปในทางเสื่อมเสีย ต้องประดับประดาศิษย์เสมือนพ่อแม่ พี่เลี้ยง

คุณธรรม 7 ประการของครู ที่กล่าวไว้ในหลักธรรมพระพุทธศาสนา จะเห็นได้ว่าเป็นหน้าที่ที่ครูทุกสาขาวิชา รวมทั้งครูนาฏยศิลป์จะต้องพึงปฏิบัติ เพราะหน้าที่และความรับผิดชอบของครู มิใช่เพียงการสั่งสอนศิษย์ แต่กล่าวได้ว่า เป็นแบบอย่างให้กับศิษย์ โดยเฉพาะวิชาการด้านนาฏยศิลป์ ครูเป็นแม่แบบให้กับศิษย์ การเรียนการสอนนาฏยศิลป์ในอันดับแรกมีวิธีการสอนโดยให้ศิษย์ปฏิบัติเลียนแบบท่าทางของครู จนเกิดความจดจำที่แม่นยำในท่วงท่าต่าง ๆ อย่างถูกต้องเสียก่อน ขั้นสุดท้ายจึงจะสามารถคิดค้นรูปแบบของตนเองในภายหลัง เมื่อพิจารณาตามคุณธรรมในแต่ละข้อ เห็นได้ว่า ผู้ประกอบพิธีซึ่งเป็นครูนาฏยศิลป์ผู้ใหญ่ ที่ได้รับการยกย่องให้เป็นผู้ประกอบพิธีไหว้ครู ได้ปฏิบัติหน้าที่อย่างครบถ้วนในคุณธรรม ทั้ง 7 ประการ จนหมู่ศิษย์ยอมรับนับถือ ยกย่องให้เป็นหัวหน้าศิษย์อีกตำแหน่งหนึ่ง ในขณะที่ประกอบพิธีดังกล่าวจะกล่าวถึงในเรื่อง บทบาทและหน้าที่ของผู้ประกอบพิธีใน บทที่ 4

ส. พลายน้อย (นามแฝง)⁴ ได้กล่าวถึงประเพณีนิยมในการกำหนดวันพฤหัสบดี เป็นวันประกอบพิธีไหว้ครู และดอกไม้ที่ใช้เป็นสัญลักษณ์ในพิธีไหว้ครู สรุปความไว้ว่า

การไหว้ครูไม่ว่าจะเป็น การไหว้ครูสามัญ (วิชาที่เกี่ยวกับหนังสือ) หรือไหว้ครูศิลปะนิยมประกอบพิธีในวันพฤหัสบดี ทั้งนี้เพราะได้รับระบบความเชื่อ เรื่องเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์และยอมรับเทพเจ้าของพราหมณ์เข้ามาเป็นครูของเรา แม้การกำหนดให้ประกอบพิธีไหว้ครูในวันพฤหัสบดี เหตุที่ไหว้ครูในวันพฤหัสบดี เพราะพฤหัสบดีเป็นครูของเทวดา

หนังสือเฉลิมไตรภพ ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ⁵ ได้อธิบายกำเนิดของพระพฤหัสบดีว่ามีกำเนิดมาจากฤๅษี 19 องค์ ฤๅษีมีหน้าที่ในการสอนเป็นครูของมนุษย์และเทวดา จึงเท่ากับว่ามีหน้าที่เป็นครู วันที่มีกำเนิดจากครู หรือฤๅษีถึง 19 องค์ จึงใช้เป็นสัญลักษณ์ของวันครู

สัญลักษณ์ สิ่งของที่นำมาใช้ในพิธีไหว้ครู แต่โบราณใช้ดอกไม้ และสิ่งของที่มีความหมายเป็นมงคล เช่น ดอกเข็ม ดอกมะเขือ หญ้าแพรก

ดอกเข็ม เป็นสัญลักษณ์ของปัญญาที่แหลมคม ประดุจเข็ม

ดอกมะเขือ เป็นสัญลักษณ์ของความสำเริงเพราะติดดอกออกผลได้ง่าย

หญ้าแพรก เป็นสัญลักษณ์ของความแตกฉาน มีปัญญาแตกฉานประดุจหญ้าแพรกที่แตกหน่อได้ง่าย อีกประการหนึ่งหญ้าแพรกเป็นไม้ศักดิ์สิทธิ์ของพระคเณศ หญ้าแพรก เป็นสัญลักษณ์ที่ไทยรับมาจากศาสนาพราหมณ์ ส่วนดอกเข็ม ดอกมะเขือเป็นส่วนที่ชาวไทยคิดขึ้นเอง

⁴ ส. พลายน้อย (นามแฝง), "เรื่องประเพณีไหว้ครู," ใน *ความรู้คือประทีป ฉบับเดือนตุลาคม - ธันวาคม 2533*, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทเอสซี แอสแตนด์การ์ด ประเทศไทย, 2533), หน้า 25-28.

⁵ *หนังสือเฉลิมไตรภพ ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ* (เอกสารหายากเก็บไว้ในห้องวิจัยตราทหาร หอสมุดแห่งชาติ), หน้า 20-21.

นายจ่านงค์ ทองประเสริฐ⁶ ได้ให้คำอธิบายเรื่อง ดอกไม้ และสิ่งของที่ใช้เป็นสัญลักษณ์ เครื่องบูชาครูแตกต่างกันออกไปอีกว่า แต่โบราณใช้ดอกไม้และสิ่งของที่มีความหมายเป็นมงคล เช่น หญ้าแพรก ข้าวตอก ดอกมะเขือ

หญ้าแพรก เป็นหญ้าที่ไม่มีพิษภัย แม้มักเหยียบย่ำ ก็ไม่ทิ่มแทงผู้ใด กลับโอนอ่อนลู่ไปตามนั้น เป็นสัญลักษณ์ของความอ่อนน้อม ให้ศิษย์ทำตัวเสมือนหญ้าแพรก

ข้าวตอก เป็นข้าวที่แตกออกจากการคั่ว มีความเบาจึงจำเป็นต้องมีส่วนผสมของสิ่งอื่นให้รวมตัวกันได้ เช่น มีน้ำตาลเป็นตัวประสานให้ข้าวตอกอยู่รวมกัน ไม่ปลิวไปตามแรงลม เป็นสัญลักษณ์ที่มีความหมายว่า ศิษย์เปรียบเสมือนข้าวที่ยอมให้ครูคั่ว เพื่อให้สติปัญญาของแต่ละคนได้แตกออกมา ดังเช่น กิริยาอาการ หรือการสั่งสอนของครู อีกประการหนึ่ง คือ ศิษย์เปรียบเสมือนข้าวตอก เมื่อมาอยู่รวมกันต้องมีระเบียบวินัยเป็นดุจกรอบ ดังเช่นการนำน้ำตาลเป็นตัวเชื่อมให้ติดกัน ฉะนั้น

ดอกมะเขือ มีอยู่ทั่วไปโดยเฉพาะมะเขือเปราะ เวลาออกดอกจะคว่ำดอกลง เป็นสัญลักษณ์ให้เด็กนักเรียนน้อมรับความรู้จากครูด้วยความเคารพ เช่นเดียวกับดอกมะเขือที่คว่ำหน้าลง

เอกสารที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับความสำคัญของครูในสิ่งที่ว่าด้วยนิยามของคำว่าครู ซึ่งสรุปความสำคัญไว้ว่า คำว่าครู มีรากศัพท์มาจากภาษาบาลีและสันสกฤตว่าครุ (คะรุ) หรือครู และมีความหมายในภาษาไทยว่า ผู้มีความหนักแน่น ผู้ควรแก่ศิษย์เคารพ และผู้สั่งสอน และได้กล่าวถึงคุณธรรม 7 ประการ ของครูที่กล่าวไว้ในพุทธศาสนา เนื่องจากครูมีความสำคัญในฐานะปुरुชนียบุคคลที่ควรเคารพ จึงมีประเพณีการไหว้ครู ด้วยดอกไม้และสิ่งของที่เป็นสัญลักษณ์บูชา อาทิ หญ้าแพรก ดอกเข็ม ดอกมะเขือ บางครั้งใช้ข้าวตอก เป็นเครื่องบูชาสิ่งของต่าง ๆ เหล่านี้ ได้นำมาใช้เป็นเครื่องบูชาในพิธีไหว้ครูชน-ละครอีกด้วย

⁶ นายจ่านงค์ ทองประเสริฐ, "การไหว้ครู," ใน นิตยสารรายเดือนเอกลักษณ์ไทย, หน้า 110-111.

เอกสารเหล่านี้เกี่ยวข้องกับงานวิจัย ในส่วนที่แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของครู นาฏยศิลป์ที่ได้รับการยกย่องให้ปฏิบัติหน้าที่ เป็นผู้ประกอบพิธีไหว้ครู นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นถึงระบบความเชื่อเรื่องเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ที่มีอิทธิพลในเรื่องข้อกำหนดการประกอบพิธีไหว้ครูใน-ละคร

ส่วนที่ 2 ความสำคัญของเทพเจ้าในพิธีไหว้ครูใน-ละคร

การไหว้ครูในวิชาศิลปะโดยเฉพาะทางด้านดนตรีและนาฏยศิลป์ นอกจากจะมีพิธีการไหว้ครูโดยทั่วไปเช่นเดียวกับศาสตร์อื่น ๆ แล้ว ยังมีขั้นตอนการไหว้ครูที่เป็นลักษณะพิเศษ อาทิ การคำนับครู การไหว้ครู การครอบ การรับมอบ

การคำนับครู⁷ เป็นขั้นตอนแรกของการเรียนนาฏยศิลป์ และดุริยางคศิลป์ โดยศิษย์จะนำดอกไม้ รูปเทียนไปมอบให้ครู เพื่อเป็นการฝากตัว ครูรับดอกไม้ รูป เทียน แล้วครู กล่าวนำบูชาเทพยดา ครูอาจารย์ และจับมือให้รำท่าถวายบังคม 3 ครั้ง เป็นปฐมฤกษ์ จากนั้นครูจะมอบตัวให้กับครูท่านอื่น หรือท่านจะสอนด้วยตนเองเพิ่มเติมในวันต่อไป

การไหว้ครูและครอบ เป็นพิธีไหว้ครูครั้งใหญ่ประจำปี มีระเบียบปฏิบัติที่ค่อนข้างละเอียด ซับซ้อน ความหมายในการประกอบพิธีเพื่อแสดงความกตัญญูต่อครูเทวดา ครูมนุษย์ที่ล่วงลับไปแล้ว และที่ยังมีชีวิตอยู่ และในท้ายพิธีครูผู้ใหญ่ซึ่งสมมุติตนเป็นพระภรรตฤณีจะครอบศิระไชนที่ สำคัญให้กับศิษย์ การครอบเป็นสัญลักษณ์ของการก้าวเข้าสู่ภาวะความเป็นศิลปิน นายอาคม สหายาคม⁸ ใช้คำว่า เข้ามาเป็นเครื่องนาฏศิลป์

การรับมอบ เป็นขั้นตอนของการอนุญาตให้ผู้นั้นออกไปเป็นครูส่งสอนผู้อื่นได้ โดยใช้สัญลักษณ์ด้วยการมอบกำอาวูรที่ใช้ในการแสดง พร้อมทั้งประสิทธิ์ประสาทพรมงคล อนุญาตให้ไปทำการสอนได้

⁷ สัมภาษณ์ นายอุดม อังศุธร, เมื่อวันที่ 12 ก.ค. 2539.

⁸ นายอาคม สหายาคม, "บทสัมภาษณ์ ครูอาคม, ." ใน หนังสือที่ระลึกครอบรอบ 60 ปี ครูอาคมฯ 8 เมษายน 2520, (กรุงเทพมหานคร : ไทยสังฆภัณฑ์การพิมพ์, 2520), หน้า 12.

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ⁹ ทรงพระนิพนธ์ไว้ในหนังสือเรื่อง ตำนานพอรำ สรุปลความสำคัญไว้ว่า

วิชานาฏยศิลป์ มีความเชื่อตามคตินิยมว่า เป็นศาสตร์ที่มีกำเนิดมาจากเทพเจ้า ในศาสนาพราหมณ์ ตำนานพอรำที่พราหมณ์นำเข้ามา นั้น เรียกว่า “นาฏยศาสตร์” ว่าเป็นของภรตฤๅษีแต่งขึ้นไว้ มีตำนานว่า พระอิศวรเป็นเจ้า เป็นผู้ให้กำเนิดการพอรำขึ้น และให้พระภรตฤๅษีจดจำนำมาสั่งสอนในมนุษยโลก

ด้วยเหตุนี้จึงได้เกิดประเพณีการไหว้ครูเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ ประวัติความเป็นมา และความสำคัญของเทพเจ้า รวมทั้งตัวละครสำคัญในเรื่องรามเกียรติ์ มีความสำคัญต่อพิธีไหว้ครู การจัดมณฑลพิธีจะเชิญศิโรษะครู หรือหัวโขนตั้งเป็นอัมมจันทร์ เพื่อสักการบูชา

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว¹⁰ ทรงพระราชนิพนธ์ เรื่อง พระเป็นเจ้าของพราหมณ์ มีเรื่องราวเกี่ยวกับ เทพเจ้าสำคัญแต่ละองค์ เริ่มด้วย พระนารายณ์ พระลักษมี พระอิศวร พระอุมา พระคเณศ พระขันธกุมาร พระพรหม พระสรวิชาติ พระอินทร์ มเหสีพระอินทร์ พระพรขันธ์ พระอาทิตย์ พระอังคาร พระพุธ พระพฤหัสบดี พระศุกร์ พระเสาร์ พระราหู พระเกตุ พระเพลิง พระวรุณ พระวายุ พระยม พระวิศูกรรม ท้าวฤๅเวร พระสมุทรมแม่พระคงคา พระหิมालย์ พระฤๅษีวาลมิกิ พระนารทฤๅษี พระสนันตกุมาร พระกสป พระวิภาณชก พระฤๅษยศฤๅงค์ พระสุยัชนา พระวามเทพ พระชาวาสี

กล่าวถึงประวัติของเทพเจ้าแต่ละองค์ที่ปรากฏในปุราณะต่าง ๆ และวรรณคดีสันสกฤต เป็นแนวทางในการศึกษาค้นคว้า ความเป็นมาเปรียบเทียบกับเรื่องอื่น ๆ

สถาบันวิทยบริการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, อธิบายตำนานการพอรำว่าตอนที่ 1 พิมพ์ในงานถวายพระเพลิงพระศพ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย (พระนคร : 2466), หน้า 2-7.

¹⁰ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระเจ้าของพราหมณ์, (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นายปลาเงิน กนิษฐานนท์ ณ ฌาปนสถานกองทัพบก วัดโสมนัสวรวิหาร 28 เมษายน 2517, (กรุงเทพมหานคร : 2517), หน้า 1-76.

พระยาสังฆาภิรมย์ (สรวง ศรีเพ็ญ)¹¹ ได้อธิบายประวัติความเป็นมาของเทพเจ้าในหนังสือเทวกำเนิด เช่นเดียวกับพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องพระเป็นเจ้าของพราหมณ์ แต่มีรายละเอียดเจาะจงในแต่ละองค์มากกว่า จำนวนเทพเจ้าไม่มากเท่าเล่มพระราชนิพนธ์ ความสำคัญของหนังสือเล่มนี้สามารถนำมาเป็นคู่มือในการศึกษาเรื่องเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์อันเป็นต้นเรื่องรามเกียรติ์

นาคะประทีป¹² ได้นำตัวละครในเรื่องรามเกียรติ์ทุกตัว นำมาเรียบเรียงประวัติ บทบาท สีสัณณะของแต่ละตัว เรียงลำดับตามอักษร ในหนังสือเรื่องสมญาภิธานรามเกียรติ์ ส่วนที่เกี่ยวข้องกับพิธีไหว้ครู คือ รายละเอียดของเทพเจ้า และตัวโขนสำคัญ เพราะในพิธีไหว้ครูจะอัญเชิญศิระโชนเหล่านี้ตั้งในมณฑลพิธี ถ้าไม่มีความรู้ ไม่รู้ฐานะของตัวโขนเหล่านั้น ก็ไม่สามารถจัดตั้งได้อย่างถูกต้อง ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่งในการจัดตั้งศิระโชนในพิธีไหว้ครู

นายมนตรี ตราโมท¹³ ผู้เชี่ยวชาญทางด้านดนตรีไทย กรรมศิลป์และศิลปินแห่งชาติ พ.ศ.2528 ได้กล่าวถึง ดุริยเทพ หรือเทพเจ้าทางด้านดุริยางค์ ซึ่งเป็นที่เคารพของฝ่ายนาฏศิลป์อีกด้วย ดุริยเทพนี้มีอยู่ 3 องค์ คือ

1. พระวิศณุกรรม เป็นเทวดานายช่างของพระอินทร์ มีความสำคัญในฐานะผู้สร้างอุปกรณ์ การบรรเลงและการแสดงต่าง ๆ เป็นเทพเจ้าแห่งศิลปะการช่าง
2. พระปัญจสิขร เป็นเทวดาที่มีความสามารถในการบรรเลงพิณ และขับลำนำเป็นเลิศ

¹¹ พระยาสังฆาภิรมย์ (สรวง ศรีเพ็ญ), เทวกำเนิด. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2507), หน้า 86.

¹² นาคะประทีป (นามแฝง), พระสารประเสริฐ (ตรี นาคะประทีป), สมญาภิธานรามเกียรติ์ (กรุงเทพมหานคร : แพรววิทยา, 2516.), หน้า 282.

¹³ นายมนตรี ตราโมท, ดุริยเทพ, ศิลปวัฒนธรรม จัดพิมพ์บุษชาครุ เนื่องในวันเกิด ปีที่ 90 ของครูมนตรี ตราโมท, 7 มิถุนายน 2523, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์เนศ, 2523), หน้า 28.

3. พระปรคนธรรพ เป็นเทพคนธรรพ ผู้มีความสามารถในทางศิลปะ การขับร้องพ้อนรำ หรืออีกนามหนึ่ง คือ พระนารถฤๅษี

ประวัติของเทพเจ้าที่สำคัญยิ่งองค์หนึ่งที่อัญเชิญมาในพิธีไหว้ครู คือ พระพิราพ ซึ่งเป็นเทพอสูรที่มีมหิทธานภาพ เป็นที่เกรงกลัวในหมู่มวลปิศาจ ความเป็นมาของท่านนั้น แต่เดิมไม่มีผู้รู้ที่จะสามารถอธิบายได้ชัดเจน

ดร.มัทนี รัตติน¹⁴ แห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้ค้นคว้าไว้ในเรื่อง ข้อสันนิษฐานความเป็นมาของพระพิราพ สรุปเนื้อหาได้ว่า

พิราพในเรื่องรามเกียรติ์ เป็นอสูรเทพบุตร พระอิศวรกำหนดเขตป่า เริงเข่าอัศกรรณ ให้ดูแลรักษาเก็บผลไม้ และจับสิ่งสาราสัตว์ที่ผ่านเข้ามา เป็นยักษ์ที่มีฤทธิ์เดชมาก เพราะได้กำลังจากพระสมุทและพระเพลิง เป็นที่เกรงกลัวของเทพบุตร นางฟ้า วันหนึ่งพระราม พระลักษมณ์ สีดา เดินหลงเข้ามาในสวนนี้ บรรดาบริวารพระพิราพเข้าจับได้ ถูกพระราม พระลักษมณ์ไล่ตี บาดเจ็บล้มตาย เมื่อพิราพมาถึงสวน ก็ออกติดตามไปเกิดสู้รบ ตายด้วยศรพระราม

จิราธ ในวาลมิกิ เป็นลูกพระยมกับนางศตปรथा รูปร่างน่าเกลียด น่ากลัวคล้ายพระยม จับมนุษย์และสัตว์กินเป็นอาหาร นุ่งหม่มหนังเสือ เประอะเบื้อนด้วยเลือดและไขมัน ถือนลาวเหล็กแหลมเป็นอาวุธ มาพบพระราม พระลักษมณ์ สีดาจะจับกินและเอาสีดาเป็นเมีย พระราม พระลักษมณ์เข้าต่อสู้ หักแขนซ้าย ขวา ก็ไม่ตาย พระรามจึงขุดหลุมฝังทั้งเป็น ก่อนตายได้สารภาพว่าตนเป็นยักษ์ คนธรรพ ชื่อ ตัมวารุ เป็นบริวารท้าวฤเวระ ถูกท้าวฤเวระสาปให้รูปร่างน่าเกลียด ก่อนตายได้กระทำความดี ชี้ทางให้พระรามไปพบฤๅษีสรภังค์ เป็นการสนองคุณที่ช่วยให้ตนพ้นคำสาป

ตัมวารุ หรือตัมพรุ จากหลักฐานคำภีร์ในพระพุทธรศาสนา (งานค้นคว้าของนายธนิต อยู่โพธิ์) ตัมวารุเป็นพอดตาของพระปัญจสีขระ หรือ (พระปัญจสิงขร) เป็นครุฑดนตรี จึงอาจจะมีความสัมพันธ์กับนาฏยศิลป์ในแง่นี้ก็ว่าได้

อีกเหตุผลหนึ่งในคัมภีร์ลัทธิตันตระของเนปาล มีนักปราชญ์สันนิษฐานว่า เป็นนามของไกรพ หรือไกรภาพ ซึ่งเป็นปางดุร้ายของพระศิวะ (ลัทธิตันตระมีอิทธิพล ความเชื่อในอาณาจักรขอม ปรากฏรูปปฏิมากรรมทับหลังศิลาที่ปราสาทหินพิมาย และในประเทศกัมพูชา)

¹⁴ ดร.มัทนี รัตติน. "ข้อสันนิษฐานความเป็นมาของพระพิราพ", ใน ปากก้อฉบับวรรณกรรมวิพากษ์. (กรุงเทพมหานคร : สมาคมนักเขียนแห่งประเทศไทย, 2528), หน้า 45-46.

เมื่อพิจารณาตามหลักฐานและเหตุผลต่าง ๆ ผู้ค้นคว้า (ดร.มัทนี) ได้สรุปว่า พระพิราพ หรือวิราธ นั้นคือ พระตัมพुरु ซึ่งเป็นปางหนึ่งของพระศิวะ มี 4 พักตร์ เกี่ยวข้องกับลัทธิตันตระและ ในขณะที่เดียวกันก็สัมพันธ์เกี่ยวข้องกับพระไภรพ หรือ ไภรพ ซึ่งเป็นปางดุร้ายของพระศิวะเช่นกัน โดยที่ไทยมาเปลี่ยน “ไภรพ” เป็น “พิราพ” ฉะนั้น พระพิราพ เป็นที่นับถือบูชามิใช่ในฐานะเป็น ยักษ์ในรามเกียรติ์ แต่ในฐานะที่เป็นปางหนึ่งของพระศิวะ ซึ่งเป็น นาฏราช ผู้ให้กำเนิดนาฏศิลป์

พระพิราพ มีความสำคัญในพิธีไหว้ครู เพลงหน้าพาทย์และทำนององค์พระพิราพ เป็น หน้าพาทย์ที่มีความสำคัญสูงสุด ผู้ที่ศึกษาวิชานาฏศิลป์มีความเคารพเกรงกลัวมาก เมื่อได้ยิน เพลงทุกคนจะยกมือกระพุ่มไหว้ด้วยความเคารพ การถ่ายถอดทำนององค์พระพิราพมีขั้นตอนและ วิธีการสัมพันธ์กับพิธีไหว้ครู ก่อนถ่ายถอดทำนองจะมีพิธีไหว้ครู - กรอบ ทุกครั้ง ในรัชกาลปัจจุบันมี พระราชพิธีไหว้ครู - กรอบ และถ่ายถอดทำนอง 2 ครั้ง (พ.ศ.2506, พ.ศ.2527)

รองศาสตราจารย์ ดร.สุรพล วิรุฬห์รักษ์¹⁵ ได้กล่าวถึงลักษณะทำนองของหน้าพาทย์ องค์พระพิราพ ซึ่งเป็นหน้าพาทย์สูงสุดของนาฏศิลป์ไทย ว่า มีรูปแบบใกล้เคียงกับทำนองของ พระศิวะ (อิศวร) ตอนที่แปลงกายเป็นดาบลงมากปราบฤๅษีาศิล ซึ่งปรากฏเรื่องราวในประวัติ ของนาฏราช ในการแสดงนาฏศิลป์กถกพิ ที่ท่านได้รับชมมานั้น ผู้ที่รับบทเป็นพระศิวะ ในตอนนี้ ได้แสดงการรำรำที่เต็มไปด้วยพลังอำนาจ ทั้งดงามและดุตันเช่นเดียวกับ การรำหน้าพาทย์ องค์พระพิราพในนาฏศิลป์ไทย ทั้งนี้ น่าจะอนุมานได้ว่า หน้าพาทย์องค์พระพิราพ และทำนองของ พระศิวะปราบฤๅษีาศิลในกถกพิ เป็นทำนองที่แสดงมหิทธานุภาพ มีจุดประสงค์ให้เกิดความ เกรงกลัวในพลังอำนาจของเทพเจ้ามากกว่าเป็นทำนองที่ดงาม นอกจากนั้นได้สะท้อนให้เห็นถึง ความสำคัญของนาฏศิลป์ ซึ่งสามารถแสดงพลังออกมาได้ ทั้ง 2 ส่วน คือ ส่วนของการ สรรค์สร้าง (ความมั่งคั่ง อภิรมย์ยินดี) และส่วนของการทำลายล้าง (ความน่าสะพึงกลัว เกรงขาม)

¹⁵ สัมภาษณ์ รศ.ดร.สุรพล วิรุฬห์รักษ์ รองอธิการบดี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 27 เมษายน 2541.

นายประพันธ์ สุนทรชาติ¹⁶ รวบรวมบันทึกเหตุการณ์ในพระราชพิธีครั้งนั้นไว้ในหนังสือเรื่องพระพิราพ มีเนื้อความโดยสรุปว่า

หน้าพาทย์ องค์พระพิราพ เป็นหน้าพาทย์สูงสุดของฝ่ายนาฏยศิลป์และดุริยางค์ มีกฎเกณฑ์ ข้อบังคับซึ่งบัญญัติไว้มากมาย ผู้ที่ได้รับการถ่ายทอดทำร่ำ ในขณะนั้นเหลืออยู่เพียงท่านเดียว คือ นายรงภักดี (เจียร จารุจรณ) ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ประารภถึงเรื่องนี้และได้นำความกราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดพระราชพิธีไหว้ครู - ครอบ และถ่ายทอดทำร่ำหน้าพาทย์ องค์พระพิราพ ให้กับศิลปินกรมศิลปากร ณ โรงละคร พระที่นั่งอัมพรสถาน ในพระราชวังดุสิต เมื่อวันที่พฤหัสบดีที่ 24 มกราคม 2506 ศิลปินกรมศิลปากร 4 ท่าน ผู้ซึ่งได้รับการถ่ายทอด

1. นายอาคม สายาคม ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานด้ายมงคล เป็นผู้อ่านโองการไหว้ครู และได้รับพระราชทานถ่ายทอดทำร่ำ

2. นายอร่าม อินทรนัญ

3. นายยอแสง ภักดีเทวา

4. นายหยัด ช้างทอง

พระราชพิธีครั้งนี้เป็นครั้งแรกที่พระราชทานด้ายมงคลให้ผู้ประกอบพิธีจึงเป็นประเพณีการสวมมงคลในขณะที่เป็นผู้ประกอบพิธีสืบต่อมา

กรมศิลปากร¹⁷ ได้บันทึกจดหมายเหตุพระราชพิธีพระราชทานครอบประธานประกอบพิธีไหว้ครูโยน - ละคร และพิธีต่อทำร่ำองค์พระพิราพ เป็นครั้งที่ 2 ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อวันที่พฤหัสบดีที่ 25 ตุลาคม 2527 ศิลปินที่ได้รับการถ่ายทอดทำร่ำ 7 ท่าน ผู้ที่เป็นประธานในการอ่านโองการ คือ นายมนตรี ตราโมท ศิลปินที่ได้รับการถ่ายทอด ได้แก่

¹⁶ ประพันธ์ สุนทรชาติ, พระพิราพ. (กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิwap, 2522), หน้า 3-17.

¹⁷ กรมศิลปากร, "จดหมายเหตุพระราชพิธีพระราชทานครอบประธาน ประกอบพิธีไหว้ครูโยน-ละคร และพิธีต่อทำร่ำ องค์พระพิราพ ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดา เมื่อวันที่ 25 ตุลาคม 2527," ใน นิตยสารศิลปากร ปีที่ 29 เล่ม 1 มีนาคม 2528, (กรุงเทพมหานคร : สหประชาพาณิชย์, 2528), หน้า 38-77.

1. นายรามพ โพธิ์เวส
  2. นายจตุพร รัตนวราหะ
  3. นายไชยยศ คุ่มมณี
  4. นายจุมพล ไชติหัตต์
  5. นายสุดจิตต์ พันธุ์สังข์
  6. นายสมศักดิ์ หัตติ
  7. นายศิริพันธ์ อัญญาวัชร
- ผู้ที่ทำหน้าที่ถ่ายทอด คือ นายรงภักดี (เจียร จารุจรณ)

เสฐียรโกเศศ (นามแฝง) หรือ พระยาอนูมานราษฎร (ยง เสฐียรโกเศศ)¹⁸ ได้กล่าวถึงประวัติเทพเจ้าองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นที่เคารพนับถือและเป็นสัญลักษณ์ของกรมศิลปากร คือ พระคเณศว่า

พระคเณศ เป็นเทพในลัทธิศาสนาฮินดู (พราหมณ์) ตัวเป็นคนหัวเป็นช้าง ชาวฮินดู นับถือว่า เป็นเทพประจำความขัดข้อง และอำนวยความสะดวกให้แก่กิจการต่าง ๆ เป็นเทพแห่งศิลปวิทยา ความเชื่อเรื่องพระคเณศในลัทธิความเชื่อในประเทศต่าง ๆ เช่น จีน ญี่ปุ่น อียิปต์ ชาวกำเเนิดของพระคเณศ เป็นเชษฐโอรสพระอิศวร และพระอุมา เหตุที่พระคเณศมีเศียรเป็นช้าง 2 เรื่อง ด้วยกัน คือ

1. เพราะสายพระเนตรของพระเสาร์ ที่ทำลายทุกสิ่งทุกอย่างที่พระเสาร์มองดู
2. เพราะวาจาอันพลังเมฆของพระนารายณ์

ทั้งสองเรื่องกล่าวถึงเหตุที่พระคเณศเศียรขาด จึงต้องนำหัวช้างที่นอนหันหัวไปทางทิศเหนือ (ทิศอัปมงคลของชาวฮินดู) อีกตำราว่านอนหันหัวไปทางทิศตะวันตก นำมาต่อเข้ากับร่างพระคเณศ

---

¹⁸ เสฐียรโกเศศ. (นามแฝง), "พระคเณศ," ใน สารานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม 4 (2503-2504): หน้า 200-211.

เรื่องพระคณศงาทักเพราะรบกับปรศุราม และการนับถือพระคณศในฐานะบรมครู หมอช้างในวิชาคชศาสตร์ สาเหตุที่พระคณศมีเป็นสังวาลพันห้อง เพราะชอบเสวยขนมต้มแล้วขี้นหู หากล้มห้องแตกจึงเอางูมารัดเป็นสังวาลพันห้องไว้

เรื่องราวของพระคณศแต่เดิมชาวไทยนับถือตามความเชื่อที่ว่า เป็นเทพเจ้าแห่งวิชา คชศาสตร์ มาถึงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงศึกษาค้นคว้าจากฉบับภาษาอังกฤษที่นักปราชญ์ชาวอังกฤษสนใจค้นคว้าวรรณคดีสันสกฤตของอินเดีย จึงทราบเท่าที่แท้จริง พระคณศเป็นเทพเจ้าแห่งศิลปวิทยา จึงทรงนำมาใช้เป็นตราวรรณคดีสโมสร และตราของ กรมศิลปากร ในพิธีไหว้ครู โขน - ละคร มีบทอัญเชิญพระคณศและหน้าพาทย์ประจำองค์

ความสำคัญของเทพเจ้ามีส่วนเกี่ยวข้องกับนาฏยศิลป์ดังกล่าว จึงเกิดประเพณีไหว้ครู เทพเจ้า ขณะเดียวกันชาวไทยยึดมั่นพระรัตนตรัยในพระพุทธศาสนา ประกอบกับความเชื่อในเรื่องภูตผี เคารพนับถือครู อาจารย์ ผู้มีพระคุณทั้งที่มีชีวิตอยู่และล่วงลับไปแล้ว ตลอดจนอุปการณ การแสดงที่เป็นเครื่องมือทำมาหากินในแขนงวิชาฟ้อนรำนี้ จึงผนวกความเชื่อเหล่านั้น ประมวล เป็นรูปแบบพิธีการไหว้ครู โขน - ละคร เป็นแบบแผนสืบต่อกันมา

เอกสารที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดในส่วนของความสำคัญของเทพเจ้า ประวัติของเทพเจ้า ซึ่ง มีความสำคัญในด้านความเชื่อในพิธีไหว้ครู โขน - ละคร และเป็นสิ่งที่ทำให้คนทั่วไปมองภาพของ พิธีการไหว้ครู โขน - ละคร มีความศักดิ์สิทธิ์ เกิดศรัทธาเข้าร่วมพิธีเป็นจำนวนมากในปัจจุบัน แต่ ในความเป็นจริง การประกอบพิธีไหว้ครู มีจุดประสงค์เพื่อเป็นการแสดงความกตัญญูต่อผู้มี พระคุณด้วยการบวงสรวงบูชา แต่ความเชื่อที่ได้การถ่ายทอดมาจากแม่แบบวัฒนธรรมอินเดีย นั้น เชื่อว่าเทพเจ้าเป็นผู้ให้กำเนิด นาฏยศาสตร์ จึงได้เกิดประเพณีการบูชาเทพเจ้าในพิธีไหว้ครูขึ้น

การที่นำเอกสารดังกล่าวมาใช้ในการวิจัยครั้งนี้ เพราะเหตุว่าความเข้าใจในเรื่องเทพเจ้า เป็นส่วนสำคัญยิ่งในพิธีไหว้ครู โขน - ละคร และทำให้มองเห็นพัฒนาการรูปแบบของพิธีไหว้ครู ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

ส่วนที่ 3 รูปแบบพิธีไหว้ครู โขน - ละคร (พิธีหลวง)

รูปแบบพิธีการไหว้ครู โขน - ละคร น่าจะเกิดขึ้นเมื่อปรากฏรูปแบบการแสดงโขนละคร ชาติรี ละครนอก ละครใน สมัยกรุงศรีอยุธยา แต่เนื่องจากวิชานาฏยศิลป์มิได้รับการยกย่อง แต่ ได้รับการดูถูกเหยียดหยามว่า เป็นวิชาของชนชั้นต่ำ มีหน้าที่บำเรอความสุขให้กับมูลนาย จึงเป็น

วิชาที่ไม่มีกำกับการบันทึกความรู้เป็นเอกสารไว้เพียงแต่จดจำสืบกันมาในกลุ่มอาชีพวิชาช่างศิลป์ เริ่มมีเอกสารบันทึกโดยเฉพาะ เรื่องของการไหว้ครูในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์ไว้ในตำนานเรื่องละครโอเน่า กล่าวถึงขั้นตอนการไหว้ครูละครนอก¹⁹ และสำเนาหมายรับสั่งในรัชกาลที่ 4²⁰ เรื่องไหว้ครูละครหลวง เมื่อปีชวด จศก พ.ศ.2397

ความสำคัญของการไหว้ครู-ครอบ ทั้งละครนอกและละครหลวง (ละครใน) มีลักษณะส่วนใหญ่คล้ายกัน สรุปเป็นหัวข้อได้ ดังนี้

1. ผู้ประกอบพิธีจะต้องเป็นศิลปินชาย
2. ประกอบพิธีไหว้ครูในวันพฤหัสบดี
3. การพิธี แบ่งเป็น 3 ภาค พิธีสงฆ์ พิธีไหว้ครู พิธีครอบ
4. มีลำดับชั้นการเรียกเพลงหน้าพาทย์แตกต่างกันบ้าง

ละครนอก 1. เพลงสาธุการ ไหว้ทั้งหน้าพระ (มณฑลพิธี) และหน้าพระปรคนธรรพ (หน้าวงปีพาทย์) 2. เพลงเหาะ (เชิญพระอิศวร) 3. เพลงกลม (เชิญพระวิศุกรรม) 4. เพลงรอน (บูชาพระพิราพ) 5. เชิดฉิ่ง (เชิญครุฑนาง) 6. แผละ (บูชาพญาครุฑ) 7. ลงทรง 8. ไปรยข้าวตอกแล้วรำถวายเครื่อง 9. นิ่งกิน-เซ็นเหล้า 10. ทำขวัญ (เวียนเทียนสมโภช) จากนั้นเป็นพิธีครอบรำหน้าพาทย์ พรหมณ์เข้า มานั่งบนกันชนสาคร ขณะครอบทำเพลงมหาฤกษ์ รำเพลงช้า เพลงเร็ว เป็นการถวายมือ เสร็จแล้วรำเพลงพรหมณ์ออก เป็นเสร็จสิ้นพิธี

ละครใน มีขั้นตอนเรียกเพลงหน้าพาทย์มากกว่าละครนอก 1. เพลงสาธุการ (บูชาครู บิรยายหน้าพระ) 2. ตระปรคนธรรพ (ไหว้ครูปีพาทย์ หันหน้าไปทางวงปีพาทย์) 3. หน้าพาทย์เชิญเทวดา เพลงเหาะ 4. แผละ 5. กลม 6. โหมโรง 7. เพลงช้า เพลงเร็ว 8. กราวนอก-กราวใน 9. เชิดฉิ่ง 10. คุกพาทย์ 11. รอนพิราพทั้งตัว 12. ลงทรง 13. เชิด (ถวายเครื่อง 2 ที) 14. เสมอมี 15. เสมอมาร 16. นิ่งกิน-เซ็นเหล้า

¹⁹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานเรื่องละครโอเน่า (กรุงเทพมหานคร : ศูนย์การพิมพ์, 2516), หน้า 38-41.

²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 47-52.

จากนั้นทำพิธีครอบ รำหน้าพาทย์พรานหมณ์เข้า ไปรยข้าวตอก เสมอสามตา (พระภรตฤๅเศด็จมาครอบ) นั่งบนกันชนสาคร ขณะครอบเรียกเพลงมหาชัย จบแล้วเรียกเพลงเสมอเถร (ครูเศด็จกลับ)

ขั้นตอนสุดท้าย คือ พิธีสมโภชครู เบิกแว่นเวียนเทียนทั้งหน้าพระ และวงเปีพาทย์ พิธีเฉลิมหน้าโชน (จุดเทียนลนภายในหัวโชน) แล้วกลับมา นั่งบนกันชนสาคร ถือพัดใบตาล รำใช้บท (ร้องอ่อน) แล้วให้ศิษย์รำถวายมือ เพลงช้า-เพลงเร็ว รำกราวรำ เชิด เสมอเข้ามา่าน แล้วกราวรำอีกครั้ง เป็นจบพิธี

ทรงอธิบายสรุปเรื่องการครอบว่า ²¹

ลักษณะการครอบละครในราชธานี เป็นวิธีครอบอย่างเดิม เพราะครอบด้วยเทริด แขนงเทริดไว้กลางโรงแล้วห้อยลงมาครอบศิษย์ทีละคน ในความหมายว่า เทริดลอยมาจากสวรรค์)

ครอบละครใน นำแบบมาจากโชน (ละครในมีต้นกำเนิดว่าเป็นการแสดงเป็นเรื่องตามแบบโชน) จึงนำหัวโชนมาครอบ

ครอบละครนอก นำแบบไปจากละครใน เพราะครอบด้วยหัวโชนเช่นกัน

ข้อสังเกตที่สำคัญ “ข้อที่ปรากฏว่าตั้งขอช้างและเชือกบาศ ในการพิธีครอบละครหลวงนั้น เห็นจะเนื่องมาแต่พิธีทอดเชือก ตามเชือกของพรานหมณ์พฤคมิบาศ เพราะในกรมช้างรำพิชชา จึงนับว่าเป็นมงคลเกี่ยวแก่การพ่อนรำ ถ้าจะมีเหตุอันได้เกี่ยวกับโชน-ละคร ยิ่งไปกว่านั้นข้าพเจ้าหาทราบไม่ ” ²²

ส่วนที่แตกต่างระหว่างครอบละครนอก-ใน

1. ละครนอก มณฑลพิธีในพิธีไหว้ครู ตั้งพระพุทธรูปไว้สูงสุด ²³ ละครในเชิญพระพุทธรูปเช่นกัน แต่ไม่กล่าวว่ตั้งไว้ที่ใด สันนิษฐานว่าตั้งแยก เพราะมีข้อความกล่าวว่

²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 52.

²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 52.

²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 39.

“ ครู นุ่งขาวห่มขาว นำศิษย์จุดธูปเทียน และถวายดอกไม้บูชาพระก่อน แลตอนนี้ยังไม่ทำเพลงปี่พาทย์ เมื่อบูชาพระแล้ว จึงลงมือทำพิธีไหว้ครู”²⁴

2. อุปกรณ์เครื่องใช้ต่าง ๆ ละครนอกมีน้อยกว่าละครใน ละครในเพิ่ม เชือกบาศ สมุด บทละคร เครื่องบัตรพลี หนังสือ หนังสือ ที่เหมือนกัน คือ ชั้นสาครลายสิบสองนักษัตร หนังสือวางใส่ในหัวถุ้

เรื่องพิธีไหว้ครูที่กล่าวไว้ใน ตำนานเรื่องละครโอเหินา เป็นเอกสารสำคัญที่ให้รายละเอียดขั้นตอนการไหว้ครู ครอบ ละครนอก-ใน การครอบด้วยเชือกบาศ ประวัติผู้ประกอบพิธีในพิธีหลวง นายเกษ (พระราม) ในสมัยรัชกาลที่ 4²⁵ นายนิม (โอเหินา) ในรัชกาลที่ 5²⁶ พระยานัญฎกานูรักษ์ (ทองดี สุวรรณภารต) ไหว้ในพิธีหลวง รัชกาลที่ 5 ตอนปลาย ถึง พ.ศ.2477 ในรัชกาลที่ 7 ที่ร่วมสมัยกับท่าน คือ พระยาสุนทรเทพระบำ (เปลี่ยน สุนทรนัญ)²⁷ เป็นผู้ประกอบพิธีไหว้ครูพิธีราษฎร์ (นอกราชการหรือเฉลยศักดิ์)

ตำราไหว้ครูและครอบโขน-ละคร ฉบับที่ยึดถือเป็นแบบแผนนั้น มีอายุที่สืบค้นได้เพียงแค่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 เมื่อปี พ.ศ.2397 นายเกษ (พระราม) ข้าหลวงเดิมในรัชกาลที่ 3 เป็นผู้ประกอบพิธีไหว้ครู และครอบละครหลวง นายธนิธ อยู่โพธิ์²⁸ ขอยืมต้นฉบับจากพระยานัญฎกานูรักษ์ คัดลอกไว้ และชำระสอบทานตีพิมพ์ในหนังสือพิธีไหว้ครูและครอบโขน ละคร เมื่อ พ.ศ.2494 ต่อมาได้นำมาลงพิมพ์ในหนังสือเล่มอื่นอีกหลายครั้ง และให้คำสันนิษฐานว่า รัชกาลที่ 4 โปรดให้ตราขึ้นไว้เป็นฉบับหลวง แต่มิใช่เป็นบทพระราชนิพนธ์ หรือชำระด้วยพระองค์เอง²⁹

²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 50.

²⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 93.

²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 95.

²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 110.

²⁸ ธนิธ อยู่โพธิ์, “พิธีไหว้ครูและครอบโขน ละคร,” ใน หนังสือศิลปะละครคนรำ หรือคู่มือนาฏศิลป์ไทย. (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวพร , 2526),. หน้า 293-334.

²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 294.

เนื้อหาในตำราไหว้ครูฉบับนี้ ให้รายละเอียดขั้นตอนการประกอบพิธี บทคาถาที่ใช้ในการบูชาครู ตลอดจนขั้นตอนการเตรียมการไว้อย่างละเอียด เป็นแบบแผนการไหว้ครูโซน-ละคร ในพิธีหลวงที่เก่าที่สุด

ในเล่มเดียวกันนี้ได้นำสำเนา หมายถึงกำหนดการ พระราชพิธีไหว้ครูและครอบโขนละคร และปีพาศศักราชใหญ่ เมื่อปี พ.ศ.2457 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่ง จมื่นสิริวัชรตัน (เฉลิม คชาชีวะ) กรุณาคัดลอกส่งมาให้กรมศิลปากร ต้นฉบับเอกสารรักษาไว้ที่หมวดเก็บ (เอกสาร) สำนักพระราชวัง หมายเลข 1/109 ลงวันที่ 27 เมษายน 2457 รวม 16 หน้า

มีรายละเอียดของการเตรียมการการประกอบพิธีไว้อย่างชัดเจน จะเห็นได้นำแบบแผนมาจากพระตำราฉบับหลวง ครั้งรัชกาลที่ 4 แต่ได้แก้ไขบ้าง และส่วนที่เพิ่มเติม คือ พิธียัญญูะการ ซึ่งมีลักษณะคล้ายการแสดงตำนานการไหว้ครู ที่ไม่เคยปรากฏในที่อื่น ๆ มาก่อน ส่วนขั้นตอนรายละเอียด จมื่นมานิตยัณเรศ (เฉลิม เศวตนันท์) ผู้ซึ่งอยู่ร่วมในพระราชพิธีครั้งนั้น ได้เล่าถึงเหตุการณ์ในขณะนั้นไว้ในบทความตีพิมพ์ในหนังสืออนุสรณ์ศุกรหัตถ์ 21 มิถุนายน 2500 และนำมาพิมพ์ในหนังสืออนุสรณ์ศุกรหัตถ์³⁰

นอกจากนี้ยังได้รวบรวมบรรดาศักดิ์โขนหลวงในรัชกาลที่ 6³¹ ไว้ด้วย แบบแผนพระราชพิธีไหว้ครู-ครอบ ในฉบับนี้เป็นแบบแผนพิธีหลวง ซึ่งพระยานัฏกานุรักษ์ (ทองดี สุวรรณภารต) เป็นผู้ประกอบพิธี ท่านเป็นปรมาจารย์ทางด้านนาฏยศิลป์ ประกอบพิธีในระหว่างปลายรัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 7 (พ.ศ.2478) แบบแผนของท่าน ผู้ประกอบพิธีรุ่นต่อมาได้ยึดถือเป็นแบบฉบับ เช่น หลวงวิลาศวงงาม (หรั่ง อินทรนัญ) ได้ใช้แบบแผนของท่าน ระยะเวลาได้ปรับเปลี่ยนรูปแบบให้เหมาะสมขึ้น สืบต่อมาถึงนายอาคม สายาคม ซึ่งได้รับมอบกรรมสิทธิ์ให้เป็นผู้ประกอบพิธีจากหลวงวิลาศวงงาม ก็ใช้แบบแผนของหลวงวิลาศวงงาม ต่อมานายอาคม สายาคม ได้รับมอบพระตำราไหว้ครู ฉบับรัชกาลที่ 4 (ซึ่งเดิมเป็นสมบัติของพระยานัฏกานุรักษ์ จากคุณหญิงนัฏกานุรักษ์ (เทศ) อีกครั้งหนึ่ง และเก็บรักษาไว้ในสกุลสายาคมจนทุกวันนี้

³⁰ ศุกรหัตถ์ (นามแฝง). จมื่นมานิตยัณเรศ (เฉลิม เศวตนันท์), หนังสืออนุสรณ์ศุกรหัตถ์ งานพระราชทานเพลิงศพ ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม 20 มกราคม 2511. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2511), หน้า 192-196.

³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 84-88.

แบบแผนวิธีไหว้ครู และครอบ ของนายอาคม สหายาคม³² ได้จัดพิมพ์เผยแพร่เป็นครั้งแรก เมื่อปี พ.ศ.2525 เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ เมื่อวันที่ 9 ธันวาคม 2525 มีเนื้อหา กล่าวถึงระเบียบวิธีการไหว้ครู โขน-ละคร และวิธีครอบ ขั้นตอนการประกอบพิธี การจัดตั้งศิระ โขน การจัดวางเครื่องสังเวทียกระยาบวช สิทธิของผู้ประกอบพิธีที่จะได้รับ วิธีห่มผ้าแบบพันตะนำ นุ่งผ้าแบบดองตะพัด ขั้นตอนการไหว้ครูอย่างละเอียด (กล่าวถึงตัวพระคาถา) การเรียกเพลง หน้าพาทย์ วิธีถวายนเครื่องสังเวทีย พิธีครอบ พิธีรับมอบจนสุดสิ้นพิธี แบบแผนนี้ผู้ประกอบพิธีที่ได้รับพระกรุณาแต่งตั้งให้เป็นผู้ประกอบพิธี เมื่อวันที่ 25 ตุลาคม 2527 ได้ใช้เป็นมาตรฐานของรูปแบบการไหว้ครูครอบในปัจจุบัน

น.ส.เพลินพิศ กำราญ³³ ได้บันทึกการประกอบพิธีไหว้ครูของนายอาคม สหายาคม ไว้อีกครั้งหนึ่ง เป็นแบบพิเศษ อย่างที่เรียกว่า เต็มตามตำรา มีพิธีเวียนเทียนสมโภช และวิธีถวายน การครอบแต่พระบรมวงศ์

การจัดตั้งที่บูชา การจัดเครื่องสังเวทียกระยาบวชตามแบบพระราชพิธี การเรียก เพลงหน้าพาทย์ พร้อมทั้งอธิบายความหมายของเพลงหน้าพาทย์ต่าง ๆ ซึ่งโอกาสในการ ประกอบพิธีเช่นนี้ ยากนักที่จะมีโอกาสกระทำได้อีกแล้วในปัจจุบัน

การที่ผู้วิจัยกล่าวถึงเอกสารฉบับนี้ เพราะเป็นเอกสารฉบับเดียวที่นายอาคม สหายาคม ได้ อธิบายความหมายของเพลงหน้าพาทย์ไว้เป็นลำดับตั้งแต่ต้นจนจบ ให้ความรู้ ความเข้าใจ ถึงลำดับขั้นตอนของการเรียกเพลง และความหมายสำคัญต่าง ๆ ในพิธีไหว้ครู สามารถนำมาใช้ เป็นหลักฐานในการเปรียบเทียบ และอธิบายความหมายของการประกอบพิธีไหว้ครู ฉบับอื่น ๆ ตลอดจนในส่วนการรำของผู้ประกอบพิธี ในพิธีไหว้ครู โขน-ละคร

³² นายอาคม สหายาคม, "พิธีไหว้ครู โขนละครและพิธีครอบตามแบบแผนปฏิบัติของครู อาคม สหายาคม," ใน หนังสืออนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม วันพฤหัสบดีที่ 9 ธันวาคม 2525, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทประยูรวงศ์ จำกัด, 2525), หน้า 53-82.

³³ น.ส.เพลินพิศ กำราญ, "พิธีบวงสรวงสังเวทียเพื่อการแสดงละคร เรื่อง สมเด็จพระ สุริโยทัย ไหว้ครู โขน-ละคร และพิธีครอบนาฏศิลป์.", ใน นิตยสารกรมศิลปากร ปีที่ 22 เล่ม 4 พฤศจิกายน 2521, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, 2521), หน้า 86-93.

นายอาคม สหายาคม ได้สิ้นชีวิตโดยกะทันหัน ขณะเดินทางไปประกอบพิธีไหว้ครูที่ วิทยาลัยนาฏศิลป์เชียงใหม่ โดยมีได้มอบกรรมสิทธิ์การเป็นผู้ประกอบพิธีให้กับศิษย์ท่านใด ด้วยเหตุนี้การสืบทอดขั้นตอนการประกอบพิธีในรูปแบบพิธีหลวง ที่สืบสายมาจากพระยานัฏกานุรักษ์ หลวงวิลาศวงงาม ถึงนายอาคม สหายาคม จึงสุดสิ้นลงเพียงนี้ ตามประเพณีเมื่อสิ้นสุดการสืบทอดลง จำเป็นต้องตั้งสายใหม่ เพราะในวงการนาฏศิลป์จะต้องมีผู้ประกอบพิธี หรือกล่าวง่าย ๆ ก็คือ ประธานของศิลป์ ด้วยเหตุนี้ กรมศิลปากรจึงนำความขึ้นกราบบังคมทูล ขอพระราชทานวินิจฉัย และขอพระราชทานโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งผู้ประกอบพิธี ในโอกาสเดียวกันได้ ผนวกพิธีการถ่ายทอดทำร่ำองค์พระพิราพ ซึ่งเป็นหน้าพาทย์สูงสุดทางด้านดนตรีและนาฏศิลป์ เข้าไปด้วย ซึ่งมีลำดับขั้นตอนการต่อทำร่ำในพระอุโบสถบวรสถานสุทธาวาส และการพระราช พิธีไหว้ครูและครอบก่อนการต่อทำร่ำองค์พระพิราพและก่อนการพระราชทานแต่งตั้งผู้ประกอบพิธี ดังปรากฏรายละเอียดในจดหมายเหตุพระราชพิธีพระราชทานครอบประธานประกอบพิธีไหว้ครู โขน-ละคร และพิธีต่อทำร่ำองค์พระพิราพ ณ ศาลาดุสิตาลัย สวนจิตรลดา เมื่อวันที่พฤหัสบดีที่ 25 ตุลาคม 2527³⁴

การพระราชพิธีครั้งนี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งผู้ประกอบพิธี 5 ท่าน คือ

1. นายธีรยุทธ ยวงศรี
2. นายทองสุข ทองหลิม
3. นายธงไชย โพธิยารมย์
4. นายอุดม อังสุร
5. นายสมบัติ แก้วสุจริต

ผู้รับการถ่ายทอดทำร่ำองค์พระพิราพ 7 ท่าน ดังกล่าวมาแล้วในเรื่องการต่อทำร่ำ องค์พระพิราพ และได้พระราชทานแต่งตั้ง นายมนตรี ตราโมท เป็นผู้ประกอบพิธี เป็นกรณีพิเศษ

³⁴ กรมศิลปากร. "จดหมายเหตุพระราชพิธีพระราชทานครอบประธานประกอบพิธีไหว้ครู และต่อทำร่ำองค์พระพิราพ," ใน นิตยสารศิลปากร ปีที่ 29 เล่ม 1 (มีนาคม 2528) : หน้า 38-77.

ผู้ประกอบพิธีทั้ง 5 ท่าน นี้ ถึงแม้จะได้รับพระราชทานพระตำราแต่เป็นตำราฉบับ หอสมุดแห่งชาติ (ฉบับนายเกษ) ซึ่งมีขั้นตอนพิธีแตกต่างไปจากปัจจุบัน ด้วยเหตุนี้จึงได้ใช้ แบบแผนตำราไหว้ครู-ครอบ ฉบับของนายอาคม สายาคม เป็นหลักปฏิบัติสืบมา แต่มีบางส่วนได้ ปรับปรุงให้เหมาะสมกับกาลสมัย ซึ่งเป็นเรื่องปกติ ที่ผู้ประกอบพิธีมีส่วนแก้ไขได้บ้าง เพื่อให้ เหมาะสมและเกิดศรัทธามากขึ้น

การที่กล่าวถึงเอกสารฉบับนี้เพื่อให้เห็นถึงรายละเอียดของพระราชพิธี และความสำคัญ ของผู้ประกอบพิธีไหว้ครู ซึ่งเปรียบเสมือนประธานของเหล่าศิลปินที่จะขาดตอนมิได้ เมื่อขาดตอน มีวิธีการที่จะตั้งขึ้นใหม่ด้วยการขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต ให้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง ซึ่งแสดงให้เห็นถึงระบบความเชื่อว่าพระมหากษัตริย์เป็นอัครศิลปินเหนือศิลปินอื่นๆ ทรงสามารถแต่งตั้งผู้ประกอบพิธีในสายศิลปะ ให้ปฏิบัติหน้าที่แทนพระองค์ได้

ส่วนที่ 4 ประวัติผู้ประกอบพิธีไหว้ครูไชน-ละคร สายพิธีหลวง

ผู้ประกอบพิธี เป็นผู้ที่มีความสำคัญยิ่งในการประกอบพิธีไหว้ครูไชน-ละคร ในวงการ นาฏศิลป์ เชื่อกันว่า ผู้ประกอบพิธีนอกจากจะทำหน้าที่เป็นผู้นำเหล่าศิลปินในการไหว้ครูแล้ว ยังทำหน้าที่เป็นสื่อกลางในการติดต่อกับเทพเจ้า หรือเป็นตัวแทนเทพเจ้า ในขั้นตอนของ การครอบ-รับมอม ผู้ประกอบพิธีจะสมมุติตนเป็นพระภรตฤณี เสด็จมาประกอบพิธีครอบ-รับมอม ให้กับศิษย์เพื่อให้เกิดความสมจริง หรือเกิดศรัทธาในพิธีเพิ่มขึ้น ผู้ประกอบพิธีจะต้องรำทำ หน้าพาทย์สำคัญ อีกประการหนึ่ง ผู้ประกอบพิธีจะต้องได้รับมอมกรรมสิทธิ์ ให้เป็นผู้ประกอบพิธี จากครูท่านเดิมแม้มีตำราไว้แต่ไม่ได้รับมอมกรรมสิทธิ์ก็ไม่สามารถเป็นผู้ประกอบพิธีได้ อีกวิธีหนึ่ง ที่จะเป็นผู้ประกอบพิธีได้ คือ ได้รับพระบรมราชานุญาตจาก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แต่ก็ เป็นกรณีพิเศษที่มีได้เกิดขึ้นบ่อยครั้งนัก นอกจากมีความจำเป็นถึงที่สุดเท่านั้น

ประวัติผู้ประกอบพิธี เป็นสิ่งที่ค้นคว้า หาเอกสารได้ค่อนข้างยาก เพราะเหตุว่า อาชีพ ศิลปิน แต่ก่อนมิได้รับการยกย่อง ถึงแม้จะมีหน้าที่เป็นผู้รักษาวัดนธรรมทางด้านนาฏศิลป์ของ ชาติไว้ก็ตาม จากการศึกษา ค้นคว้า สามารถรวบรวมประวัติผู้ประกอบพิธีในสายพิธีหลวง ได้ดังนี้

ผู้ประกอบพิธีสายพิธีหลวง (ในราชการ)

1. นายเกษ (พระราม) ผู้ประกอบพิธีไหว้ครุละครหลวง ในรัชกาลที่ 4 มีหลักฐานการประกอบพิธี เมื่อ พ.ศ.2397

มีประวัติกล่าวถึงอย่างสั้น ๆ ว่า เป็น โชน ข้าหลวงเดิมในรัชกาลที่ 3 ต่อมาเป็น ครุละคร ในสังกัดพระองค์เจ้าลักขณานุคุณ และเป็นผู้ประกอบพิธีไหว้ครุละครหลวง³⁵ ดังกล่าว

พันเอกเพิ่ม เกตุจรรยา ได้ค้นคว้าประวัติบรรพบุรุษ ต้นสกุลเกตุจรรยา คือ นายเกษ (พระราม) เป็นเอกสารที่จัดพิมพ์ ในงานกรฐินสามัคคี แต่ยังไม่ได้เผยแพร่ ผู้วิจัยได้รับเอกสารจาก นายพงษ์ศักดิ์ เกตุจรรยา มีเนื้อหาสาระโดยสรุปว่า นายเกษ มีเชื้อสายเป็นชาวทวาย ต่อมาได้แต่งงานและมาตั้งรกรากอยู่ที่ตำบลบางลำภูล่าง ธนบุรี เป็นต้นสกุลเกตุจรรยา ในปัจจุบัน

2. นายนิม (อิเหนา) เป็นผู้ประกอบพิธีไหว้ครุละครหลวง ในรัชกาลที่ 5

ไม่ปรากฏประวัติส่วนตัว เพียงแต่กล่าวว่า เป็นตัวอิเหนา ละคร กรมพระพิทักษ์เทเวศร์ ได้เป็นครุละครพระองค์เจ้าสิงหนาทราชดรุรงค์ฤทธิ์ ละครเจ้าพระยานรรัตนราชมานิตย์ และได้เป็นครุครอบละครหลวง ในรัชกาลที่ 5

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ³⁶ พระนิพนธ์ไว้เพียงข้อความสั้น ๆ ดังกล่าว ในหนังสือเรื่องตำนานเรื่องละครอิเหนา

3. พระยานัฏกานุกัษย์ (ทองดี สุวรรณภารต) เป็นผู้ประกอบพิธีไหว้ครุในราชการ ประมาณปลายรัชกาลที่ 5 ถึง พ.ศ.2478

³⁵ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานเรื่องละครอิเหนา หน้า 90,93

* พันเอกเพิ่ม เกตุจรรยา อดีต พระธรรมภาณพิลาศ ปธ.9 วัดประยุรวงศาวาส กรุงเทพฯ

³⁶ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานเรื่องละครอิเหนา หน้า 93.

หลวงวิจิตรวาทการ³⁷ ได้กล่าวถึงประวัติของท่านว่าเป็นเจ้ากรมโขน ในรัชกาลที่ 6 เป็นปลัดกรมปีพาทย์และโขนหลวง ในรัชกาลที่ 7 และเป็นผู้ประกอบพิธีไหว้ครูโขน-ละคร (พิธีหลวง)

4.หลวงวิลาศวงงาม (หรั่ง อินทรนัญ) เป็นผู้ประกอบพิธีไหว้ครู ในกรมศิลปากร ตั้งแต่ปี พ.ศ.2488-2505

นายมนตรี ตราโมท³⁸ ได้เรียบเรียงประวัติของท่าน ในหนังสือบทโขน มีเนื้อความสำคัญในฐานะศิลปินที่มีชื่อเสียงในรัชกาลที่ 6 เป็นผู้ที่มีความสามารถในทางนาฏศิลป์ทุกประเภท โดยเฉพาะโขน และผู้ที่วางรากฐานพิธีการประกอบพิธีไหว้ครูโขน-ละคร เป็นแบบแผนสืบมาถึงปัจจุบัน

การที่อ้างถึงเอกสารฉบับนี้ เพราะเป็นส่วนหนึ่งในการศึกษาวิถีชีวิตของท่านในทางราชการ และเป็นการสืบต่อรูปแบบพิธีการไหว้ครูของพระยานัฏกานูรักษ์ มาถึงรูปแบบการเปลี่ยนแปลงของหลวงวิลาศวงงาม

5.นายอาคม สายาคม เป็นผู้ประกอบพิธีในกรมศิลปากร ตั้งแต่ ปี พ.ศ.2505 ถึง 2525

นายมนตรี ตราโมท และน.ส.เพลินพิศ ก่ำราญ³⁹ ได้เรียบเรียงชีวประวัติของนายอาคม สายาคม ไว้มีเนื้อหาโดยสรุป กล่าวถึง ประวัติชีวิต ประวัติการรับราชการ ตำแหน่งหน้าที่ในราชการ ความรู้ความสามารถและผลงานทางด้านนาฏศิลป์และที่สำคัญคือ การเป็นผู้ประกอบพิธีไหว้ครู โขน-ละคร

³⁷ หลวงวิจิตรวาทการ, “ประวัติพระยานัฏกานูรักษ์ (ทองดี สุวรรณภารต,)” ใน เรื่องนาฏศิลป์ พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ เมื่อวันที่ 9 เมษายน 2479 ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม, (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2479), หน้า 3-9 .

³⁸ นายมนตรี ตราโมท, “ชีวประวัติจมีนสมุหพิมาณ หรือหลวงวิลาศวงงาม (หรั่ง อินทรนัญ)” ใน บทโขน พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ 11 มกราคม 2507 (พระนคร : สำนักพิมพ์ศิวพร, 2507), หน้า 3-10.

³⁹ นายมนตรี ตราโมท และน.ส.เพลินพิศ ก่ำราญ, “ชีวประวัตินายอาคม สายาคม,” ใน รวมงานนิพนธ์ของนายอาคม สายาคม ผู้เชี่ยวชาญนาฏศิลป์ กรมศิลปากร (กรุงเทพมหานคร :2525) , หน้า 3-22.

เอกสารฉบับนี้ให้รายละเอียด ประวัติ นายอาคม สายาคม ในด้านต่าง ๆ ให้ความรู้ในการศึกษาชีวประวัติ และผลงานด้านการแสดง และผลงานด้านประพันธ์ และที่สำคัญ คือ โยงไปสู่การได้รับมอบกรรมสิทธิ์ การประกอบพิธีไหว้ครูจาก หลวงวิลาศวงงาม เป็นผู้ประกอบพิธีไหว้ครู ของกรมศิลปากร ยาวนานถึง 20 ปี

6.ม.ร.ว.จรรยาสุวสิทธิ์ สุขสวัสดิ์ เป็นผู้ที่มีความสามารถในวิชาศิลปะหลายแขนง เช่น แกะสลัก ประติมากรรม หุ่น เขียนภาพ นาฏยศิลป์ ศิลปะที่ท่านมีความเชี่ยวชาญ ได้เรียนรู้จากครูอาจารย์โดยตรง มิได้ผ่านสถาบันทางการศึกษาใดๆ และที่สำคัญ คือ ความสามารถในนาฏยศิลป์ โขน - ละคร สามารถแสดงได้หลายบทบาททั้งบทบาทของตัวพระ และตัวยักษ์ ด้วยเหตุนี้จึงได้รับมอบกรรมสิทธิ์ให้เป็นผู้ประกอบพิธีไหว้ครูและครอบจากครู อาจารย์หลายท่าน อาทิ นายปุ่น เวชาคม นายนิ่ม โพธิ์เอี่ยม และหลวงวิลาศวงงาม (หรั่ง อินทรนัญ) " ม.ร.ว.จรรยาสุวสิทธิ์ ได้รับเชิญจากกรมศิลปากร ให้มาเป็นผู้ประกอบพิธีไหว้ครูและครอบ โขน-ละคร ต่อจาก นายอาคม สายาคม ระหว่างปี พ.ศ.2525 ถึง พ.ศ.2527

ความสำคัญในการศึกษาชีวประวัติและผลงานของท่าน มีส่วนสำคัญในการวิจัย เพราะแสดงให้เห็นถึงรูปแบบวิธีการไหว้ครู โขน-ละคร อีกรูปแบบหนึ่ง ที่มีลักษณะพิเศษในเรื่องการจัดเตรียมพิธี อุปกรณ์ ในการประกอบพิธี การเรียกเพลงหน้าพาทย์ที่ไม่ปรากฏในสายพิธีหลวง และกระบวนการทำ หน้าพาทย์ที่ผู้ประกอบพิธีรำว่าในพิธี

นายปุ่น เวชาคม เคยสังกัดอยู่ในคณะโขนของพระยาสุนทรเทพระบ่า (เปลี่ยน สุนทรนัญ) และเชื่อกันว่า ท่านได้รับมอบกรรมสิทธิ์การเป็นผู้ประกอบพิธี จากพระยาสุนทรเทพระบ่า

นายนิ่ม โพธิ์เอี่ยม ได้รับมอบกรรมสิทธิ์การเป็นผู้ประกอบพิธีจากหมื่นช่วยสำเร็จสรรพ (สุข ไชยวรรณ) สืบสายมาจาก พระยาสุนทรเทพระบ่า เช่นกัน

" หลวงวิลาศวงงาม (หรั่ง อินทรนัญ) ได้รับมอบกรรมสิทธิ์การเป็นผู้ประกอบพิธีในสายพิธีหลวง จากพระยานัญญกานูรักษ์ (ทองดี สุวรรณภารต)

7. ผู้ประกอบพิธีที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ประกอบพระราชพิธีครอบพระราชนาให้เป็นผู้ประกอบพิธีไหว้ครูและครอบโขน-ละคร เมื่อวันที่พฤหัสบดีที่ 25 ตุลาคม 2527 5 ท่าน ได้แก่ นายธีรยุทธ ยวงศรี นายธงไชย โภชยารมย์ นายทองสุข ทองหลิม นายอุดม อังศุธร นายสมบัติ แก้วสุจริต

กรมศิลปากร⁴⁰ ได้เรียบเรียงไว้ในจดหมายเหตุพระราชพิธีครอบประธาน ผู้ประกอบพิธี และต่อทำรำองค์พระพิราพ ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดา เมื่อวันที่ 25 ตุลาคม พ.ศ. 2527 มีสาระใจความกล่าวถึงขั้นตอนการประกอบพิธี และประวัติของผู้ได้รับพระราชทานครอบ และต่อทำรำองค์พระพิราพ

เอกสารฉบับนี้มีความสำคัญต่องานวิจัย ในฐานะเป็นข้อมูลของพระราชพิธีและแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของผู้ประกอบพิธีไหว้ครู โขน-ละคร ที่จะขาดตอนมิได้ โดยเฉพาะในสายพิธีหลวง และประเพณีความเชื่อที่ว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงอยู่ในฐานะอัครศิลปิน ทรงสืบต่อในการแต่งตั้งผู้ประกอบพิธีไหว้ครูให้คงอยู่สืบไปและท้ายที่สุดได้ให้รายละเอียดของประวัติและผลงานของผู้ที่ได้รับพระราชทานครอบและต่อทำรำองค์พระพิราพ

จากบทวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องทั้ง 4 ส่วน ดังกล่าวมาแล้วนั้น เป็นการสร้างความเข้าใจในเรื่องที่มา ความสำคัญของพิธีการไหว้ครูโขน-ละคร องค์ประกอบที่เป็นสัญลักษณ์ต่าง ๆ และเรื่องรูปแบบพิธีกรรม ส่วนสำคัญอีกประการหนึ่ง คือ ผู้ประกอบพิธี ซึ่งเป็นผู้ที่มีบทบาทหน้าที่ในขณะประกอบพิธี 2 ประการ ได้แก่ บทบาทในฐานะเป็นพระภรตฤณี มาประกอบพิธีครอบและรับมอบ บทบาทผู้ประกอบพิธีหรือเป็นผู้นำศิษย์ในการไหว้ครู นอกจากบทบาทหน้าที่

⁴⁰ กรมศิลปากร, "จดหมายเหตุพระราชพิธีพระราชทานครอบประธาน ประกอบพิธีไหว้ครู โขน ละคร และพิธีต่อทำรำองค์พระพิราพ," ในนิตยสารศิลปากร ปีที่ 29 เล่ม 1 (มีนาคม 2538), หน้า 38-77.

พระภรตฤณี เทพฤณี ผู้แต่งตำราทางนาฏยศาสตร์ และนำทำรำของพระอิศวรมาถ่ายทอดในมนุษย์โลก ศิลปินทางด้านนาฏยศิลป์ เคารพนับถือในฐานะเป็นครู

ดังกล่าวแล้ว ผู้ประกอบพิธี ยังเป็นศูนย์รวมแห่งความศรัทธาของผู้เข้าร่วมพิธีทุกคน โดยเฉพาะ การร่ายรำหน้าพาทย์สำคัญของผู้ประกอบพิธี ในขณะที่ประกอบพิธีจุดสนใจทั้งหมดจะรวมอยู่ที่ ผู้ประกอบพิธีแต่เพียงอย่างเดียว กระบวนการร่ายของผู้ประกอบพิธีมีความสำคัญอย่างยิ่ง ที่จะ เป็น สิ่งที่น่าไปสู่เป้าประสงค์ในการประกอบพิธี คือ การสร้างศรัทธา ด้วยเหตุนี้การร่ายของ ผู้ประกอบพิธีในพิธีไหว้ครู โขน-ละคร จึงเป็นจุดประสงค์สำคัญในการศึกษาวิจัยครั้งนี้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย